

3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. — К., 1994. — 236 с.
4. Явич Л. С. Сущность права (социально-философское понимание генезиса, развития и функционирования юридической формы общественных отношений) / Л. С. Явич. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1985. — 207 с.

Анотація

Зуєва А. М. Категорії «логічне» та «історичне» як елементи інтерпретаційної гіпотези праворозуміння: логіко-методологічний аналіз. — Стаття.

У статті подана конкретно-історична характеристика праворозуміння в українській звичаєво-правовій культурі. У правосвідомості основного носія такої культури — українського селянства — правова дійсність відображалася на рівні емпіричних узагальшень, періодично у формі приказок.

Ключові слова: праворозуміння, звичаєво-правова культура, історичне, логічне, метафора.

Summary

Zueva A. M. Categories «Logical» and «Historical» as Elements of Interpretative Hypothesis of Understanding of Law: Logical Methodological Analysis. — Article.

Concrete historical description of understanding of law in the Ukrainian common law culture is given in the article. At sense of justice of basic transmitter of this culture — Ukrainian peasantry — legal reality was represented at the level of empiric generalizations, quite often as proverb.

Keywords: understanding of law, common law culture, historical, logical, metaphor.

УДК 340.115:(801.73+81'373.612.2)

Р. М. Бірюков

ТЕОРІЯ МЕТАФОРИ, ГЕРМЕНЕВТИКА ТА ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ ПРАВОВОЇ НАУКИ

Метафори охоплюють значну частину людського досвіду і фіксуються в поняттях, що пояснюють всю культуру або цивілізацію. Метафора характерна не тільки для літературних творів, вона є в науці, філософії, юриспруденції. Для правознавства важливим є розгляд метафори як когнітивного процесу, коли формулюються нові поняття, і як культурного процесу, за допомогою якого міняється мова права.

Сучасні вчені пропонують використовувати теорію метафори і герменевтики для вирішення конфлікту цінностей різних цивілізацій і поглиблення взаєморозуміння різних культур. При забезпеченні діалогу цивілізацій пропонується виділяти разом з цивілізаційними цінностями універсальні загальноцивілізаційні цінності, серед яких: загальновизнанні цінності — право на життя і продовження роду, збереження здоров'я, недоторканність особи; екологічні цінності — чистий ґрунт, повітря, вода, достатність основних ресурсів; первинні цивільні права — захист від неправомірного насильства і примушення, свобода переміщення, недоторканність житла, свобода совісті, слова, зборів, асоціацій; політико-правові цінності — незалежність суду, свобода і незалежність друку, різні форми участі громадян в політичному житті; соціально-економічні

цінності: право кожного на самозабезпечення. Слід визнати, що метафора є характерною не тільки для літературних творів, вона є також у науці, філософії, юриспруденції, вона ефективна в похвалі і образі, благанні і обіцянці, описі і розпорядженні [1, 174].

Культурні цінності цивілізацій глибоко метафоричні, в них представлено багато значень та образів, що часто неосяжні у контексті логічного аналізу. Теорія метафори визнає, що образна метафорична мова є первинною і має більш фундаментальне значення для культури, ніж наукова термінологія.

Багато змін у культурі відбувається як наслідок засвоєння нових метафоричних понять і втрати старих. Так у нашій культурі метафора «загальнонародна держава» замінена на «правова держава».

Метафора — не лише приналежність мови або тільки те, що описує реальність. За допомогою метафори ми встановлюємо те, що для нас є реальним. Таким чином, метафори можуть самі творити реалії. Так використання метафори «права людини» в нашій правовій культурі не стільки відображає соціальну реальність, скільки творить її [2].

Теорія метафори ставить під сумнів можливість існування об'єктивної, тобто абсолютної і безумовної, істини, звільняючи істину від міфу об'єктивізації. Для правової сфери зміна уявлень про істину не тільки відкриває нові можливості для правових досліджень, але і ставить нові проблеми для практики нормотворчості і правореалізації [3, 13–71].

Одна з сучасних дисциплін, що відображає посмодерністську методологію, — герменевтика, яка активно впроваджується в методологію правознавства. Герменевтика відстоює цінність традицій, указує на зразки поведінки, існуючі у минулому як на еталони сучасності. Для герменевтики найважливішим виступає питання про розуміння людиною суцього і належного. При цьому в процесі розуміння на предмет пізнання поширюється інтелект, відчуття, інтуїція, взагалі особа того, хто прагне до розуміння. Мислення герменевтики занурюється у те, що іменується «герменевтичним колом» розуміння і віри. Для герменевтики важливим є з'ясування перетину світу тексту та світу інтерпретатора.

Правова герменевтика покликана стати новою науковою методологією ведення діалогу в умовах різноманітності правових культур і рівноправності локальних цивілізацій.

Використання методу герменевтики не може бути обмежене тлумаченням права, а повинне мати вихід на всю систему правового регулювання і правового пізнання. Необхідно його пов'язувати з існуванням різних правових культур, правових систем, правових сімей, оскільки свобода, демократія, відповідальність по-різному інтерпретуються в праві різних цивілізацій.

На цьому шляху розкривається перспектива самостійного існування національних правових культур, зокрема національної правової культури України з власним баченням проблем прав людини, правової держави, розділення властей, місцевого самоврядування та ін., що забезпечує реальне втілення ідей свободи і справедливості, відповідних нашому правовому менталітету і умовам юридичного буття.

По лінії герменевтики може бути проведена відмінність між правознавством і державознавством. Оскільки виділяються герменевтичні науки, тобто науки, що займаються комунікативною взаємодією, внутрішньо пов'язані з мовою, текстом, то правознавство — це, безумовно, герменевтична наука, тоді як державознавство не є в основній своїй частині такою.

Завданням герменевтики, на думку Г. Г. Гадамера, є примусити говорити самі предмети, вчинки, загальне інтерсуб'єктивне поле учасників комунікації. На таку роль може претендувати не мова, а розмова як різновид досвіду, що включає як неявне знання (наші забобони — те, що «перед розумом», йому передує), так і іманентну інтерсуб'єктивність, відвертість по відношенню до іншого і можливість змінювати самого себе. З цього будується об'єктивне існування інтерсуб'єктивного (що розділяється всіма) значення, відображеного в предметах, вчинках, навколишньому світі [4, 312].

Герменевтика отримала потужний імпульс розвитку вже в працях Аврелія Августина, що звернувся до неї як до системи правил знаходження справжнього значення Євангелія. Пізніше інтерес до цієї проблеми відродився: у надрах протестантської теології, що розробляла герменевтику як мистецтво істинної інтерпретації Нового Завіту в полеміці з католицькими богословами. З середніх століть герменевтика стала відома юристам як особливий напрям догматичної юриспруденції, основні засади якого були закладені ще за часів глосаторів, інтерпретуючих норми римського права з метою встановлення їх первинного змісту і пристосування до економічного життя середньовічної Європи. Саме тому традиційно юридична герменевтика тісно пов'язувалася з юридичним позитивізмом. Догма права, являючись єдиним джерелом правосуддя, припускає правозастосування, адекватне волі законодавця. І сьогодні юридична герменевтика розглядається найчастіше саме як мистецтво тлумачення текстів законів [5, 87].

Загальним для всіх ранніх герменевтичних вчень є те, що момент новизни, що привноситься інтерпретатором у тлумачення, його власне відношення до твору, не враховувалися. Основним завданням юридичної герменевтики вважалось встановлення задуму автора-законодавця.

Другий етап у розвитку юридичної герменевтики почався у зв'язку із становленням герменевтичної, екзистенціалістської і феноменологічної філософії в ХХ в. М. Гайдеггер розробляє феноменологію герменевтики, ґрунтуючись на твердженні, що розуміння становить сутнісну структуру людського існування, є первинною формою людського життя, а не тільки методичною операцією. Г. Г. Гадамер показує роль традиції, мови, соціокультурної передумови розуміння: сукупність передрозумінь і переддумок, обумовлених традицією, створює «горизонт розуміння». На даному етапі розвитку розуміння розглядається не тільки як метод історичного мислення, але і як основа філософії. При цьому рух у колі розуміння бачиться вже не як наближення до задуму автора, а як співавторство, конструювання значення. Інтерпретатор і текст, що інтерпретується, — не два ізольовані світи, а суть одне: «Будь-яке розуміння є в кінцевому рахунку саморозуміння» [4].

Той факт, що розуміння спирається на щось вже дане, на щось передбачуване, не залишає сумніву: хто хоче зрозуміти текст, той завжди бажає припущення з приводу значення цілого, яке є першим значенням.

З погляду юридичної герменевтики вимагає коректування позиція, згідно з якою праворозуміння уявляється як процес пізнання права — нібито існуючого самого по собі об'єктивного явища, узагальнюючи властивості, ознаки і якісні характеристики якого, ми наближаємося до його суті. Традиція взагалі і традиція права зокрема визначає межі правового мислення. Осмислення права завжди виглядає як герменевтичне коло, тому що буття права, як і буття взагалі, має часовий характер, а тому учений-правознавець не має в собі ніякої «позаісторичної» крапки, вставши на яку, він міг би зайняти позачасову позицію. Не допоможе тут і вивчення самої традиції, оскільки, вивчаючи традицію, історик права не виходить за її межі, а «рухається в її колі» [6, 163].

Підходячи до вивчення тієї або іншої традиції права, правознавець вже завжди має попереднє уявлення про неї, задане йому тією традицією і історією права, до якої він сам належить. У цьому значенні незалежного правового мислення і універсального праворозуміння не існує, що доводить неспроможність полеміки навколо «істинного» праворозуміння, гідного для всіх часів, народів і культур [7, 489].

Сутність та ефективність різних типів праворозуміння багато в чому зумовлюється історичним корінням, історичними закономірностями, властивими еволюції різних суспільств. Так, розкрити сутність сучасного китайського праворозуміння виявляється неможливим без розуміння того факту, що історичною основою даного найдавнішого права є філософія конфуціанства. Саме завдяки підходу герменевтики стає можливим пояснення причини своєрідного ставлення китайців до реальної ролі права в суспільному житті, продиктованого вченням Конфуція.

Процес інтерпретації правової норми є творчим, співавторським, і, по суті, правозастосовник, виступаючи співзаконодавцем, створює нову норму, здійснюючи акт підведення конкретного випадку під загальну норму. Цей процес може бути розглянутий як «здатність думки», практичний силогізм, що припускає творче рішення. Позитивістська ідея досконалого правового догматизму, який перетворив би будь-який вирок на простий акт дедуктивного силогізму, піддалася критиці з позицій герменевтики. Згідно з останньою, розрив між загальністю закону і конкретним правовим положенням в окремому випадку не може бути знищений по самій своїй суті, через абстрактність або шаблонність права. У зв'язку із тим, що закон є загальним, він не може бути справедливим по відношенню до кожного окремого випадку.

Основною проблемою юридичної герменевтики стає вже не стільки проблема збагнення значення позитивно-правових встановлень, скільки проблема інтерпретації, осмислення індивідом всієї правової дійсності в цілому. Наукове і професійне правове мислення не повинне розглядатися по аналогії з інженерним і природничонауковим мисленням в загальноприйнятому розумінні — як «мисленні об'єктивному», що пояснює.

Ключовим моментом в герменевтиці визнається проблема герменевтичного кола. Ще раз нагадаємо його структуру: щоб повністю зрозуміти будь-яке речення якого-небудь тексту, нам треба знати весь цей текст, але щоб його пізнати, треба зрозуміти всі його пропозиції окремо. Герменевтичне коло є логічною суперечністю, що доводить необхідність визнання попереднього розуміння, що визначає результат інтерпретації ще до початку акту розуміння. «Розірвати» круг герменевтики можна тільки через сенс значення, тому читання тексту можна розглядати як співавторство, конструювання значення. Читання тексту починається із передрозуміння, з прогнозу, що дозволяє увійти до герменевтичного кола, увійти до кола розуміння як процесу осмислення.

У юридичній герменевтиці положення, згідно з яким суддя здійснює застосування норм за допомогою логічного прийому — дедукції, не переживаючи ніяких почуттів (у «оптимальному» варіанті), відкидається. Суддя розуміє і застосовує норми через «бажане право», часто неусвідомлюване, інтуїтивне, залежне від ціннісних переваг людини і виникаюче під впливом правового відчуття. Це твердження корегує, на наш погляд, поширену орієнтацію учених-юристів, згідно з якою оптимальним варіантом для функціонування правової системи є створення «безпробільних», «всеосяжних» законів із ліквідацією або мінімізацією суддівської правотворчості.

Ще Арістотель зазначав, що між законом і конкретністю практичної діяльності існує деяка конфліктність, оскільки будь-який закон носить загальний характер і тому не може охопити практичну дійсність у всій її конкретності. Саме тут і ховається справжня проблема юридичної герменевтики. Вона виходить з того, що закон недосконалий не тому, що він недосконалий сам по собі, а тому, що людська дійсність у порівнянні з тим порядком, який мається на увазі законами, неминуче залишається недосконалою і, отже, не допускає простого застосування закону. Неможливо всі правові явища виразити в загальних поняттях, а потім правову реальність розглядати як прояв або застосування змісту цих понять в окремих випадках.

Закон як найраціональніша форма права, вершина його формальності і світ соціуму, до тих пір поки людина не перетворилася на раціонально-передбачену істоту, існуватимуть у стані напруги між собою. Тому знання про право, правове мислення є глибоко герменевтичним за своєю суттю: воно постійно поповнюється за рахунок одиничних випадків, які це знання зумовлюють, і причому продуктивно. Адже суддя не тільки застосовує закон, але і сам своїм вироком робить внесок у розвиток права, здійснюючи тим самим «неявну правотворчість». Аналогічно цьому і вчений, роздумуючи над правовим життям суспільства за допомогою понять, у кожному випадку їх вживання творчо здійснює конкретизацію, що породжує згодом довгі дискусії, подібні перегляду присуджень, з приводу їх адекватності. Думаємо, і в першому, і в другому випадках застосована відома сентенція римського юриста: у цивільному праві чревате небезпекою всіляке визначення, оскільки мало випадків, коли його не можна спростувати. Хоча і застосовність даної сентенції раціонально довести не можна: пошук правила для застосування іншого правила відведе в погану

нескінченність. Соціальне життя і правове мислення у своїх основах — ірраціональні [4].

Таким чином, з погляду герменевтики проблема співвідношення форми та змісту, під якою Г. Дж. Берман розуміє основну дилему правового мислення, і до якої зводяться всі інші (індивідуалізм і альтруїзм, формальне і фактичне, справедливе і милосердне, рівність і свобода та ін.), не має раціонально-логічного тлумачення і може бути прийнята в юридичній науці виключно у формі герменевтичного кола, в цьому наше глибоке переконання. Слід визнати обмеженість раціонально-розсудливого мислення, що давно вже зроблено в інших сферах соціального знання — філософії, соціології, політології [8, 164, 550].

Саме в юридичній герменевтиці отримує подальший розвиток проблема ролі правових знань людини (перш за все знань про позитивне право) при виборі нею юридично значущої поведінки. Якщо цінності, що лежать в основі норм позитивного права, не відповідають національному духу, національній правосвідомості, традиціям та культурі суспільства, ціннісній орієнтації конкретної особи, ці норми реалізовуватися людьми не будуть. Вони їх не зрозуміють, не осмислять, не освоють. Адже процес освоєння передбачає «переживання», які виникають лише у випадках індивідуальної зацікавленості. Саме тому галузеві юридичні дисципліни повинні викладатися з великою кількістю прикладів, завдань на застосування правових норм. Розуміння цих норм досягається в процесі застосування, а не граматичного або лінгвістичного аналізу.

Література

1. Девидсон Д. Что означают метафоры / Д. Девидсон // Теория метафоры. — М.: Прогресс, 1990. — С. 174.
2. МакКормак Э. Когнитивная теория метафоры / Э. МакКормак // Теория метафоры. — М.: Прогресс, 1990. — С. 358–386.
3. Оборотов Ю. Н. Традиции и повазии в правовом развитии: общетеоретические аспекты : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Оборотов Юрий Николаевич. — О., 2002.
4. Гадамер Г. Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Г. Г. Гадамер. — М., 1988.
5. Суслов В. А. Герменевтический аспект законодательного толкования / В. А. Суслов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 1997. — № 1.
6. Овчинников А. И. Юридическая герменевтика как правописание / А. И. Овчинников // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2004. — № 4.
7. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / А. Шюц // Американская социологическая мысль : тексты / под ред. В. И. Добренкова. — М., 1994.
8. Берман Г. Дж. Западная традиция права : пер. с англ. / Гарольд Дж. Берман. — М., 1994.

Анотація

Бірюков Р. М. Теорія метафори, герменевтика та проблеми методології правової науки. — Стаття.

Теорія метафори та герменевтики займають значне місце у структурі методології правових досліджень, що пов'язані з її модернізацією та оновленням. Це пояснюється перш за все тим, що метафора та герменевтика виходить з соціокультурних чинників у генезисі права. Саме завдяки теорії метафори та герменевтичної парадигми адекватно може бути розглянуте питання про те, що таке праворозуміння.

Ключові слова: метафора, герменевтика, проблеми методології правової науки, праворозуміння, юридична герменевтика, правозастосування, герменевтичне коло.

Summary

Biryukov R. M. Theory of Metaphor, Hermeneutics and Problems of Legal Science Methodology. — Article.

The theory of metaphor and hermeneutics takes a considerable place in the structure of methodology of legal researches, which is related to its modernization and update. It is explained foremost by a metaphor and hermeneutics proceed from social-culturing factors in genesis of law. Exactly by the theory of metaphor and hermeneutical paradigm a question about the meaning of understanding of law can be considered adequately.

Keywords: metaphor, hermeneutics, problems of legal science methodology, understanding of law, legal hermeneutics, application of law, hermeneutic circle.

УДК 340.11:165.243:801.73

Л. М. Бойко

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО ПІДХОДУ У ДОСЛІДЖЕННІ ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ

В сучасному плюралістичному розмаїтті наукових парадигм, концепцій і теорій не можливо не виокремити значимість герменевтичного філософського напрямку, який дедалі набирає все більшого міждисциплінарного значення, залучаючись у якості необхідного компоненту до методологічного інструментарію гуманітарних наук. При цьому герменевтика не оминає навіть науки природничі і точні, що, як здається, є цілковито природним станом речей, оскільки «природні явища, релігійні ритуали, історичні факти, наукові відкриття, літературні сюжети, філософські ідеї, вчинки людей, реалії повсякденності — все вимагає інтерпретації» [1, 64]. Повертаючись до наук соціогуманітарної спрямованості, то відносно них зазначене не є деякою «швидко навіяною» тенденцією, зважаючи, передусім, на тривалий шлях становлення герменевтики. Така пізнавальна ситуація уявляється закономірною і доцільною, виходячи із самої предметної галузі гуманітарного дослідження, яке вже по суті своїй значно залежить від соціокультурних факторів, що передбачає обов'язкову присутність аксіологічного моменту у ньому, тобто оцінку результатів пізнання [2, 9]. Саме тому інтерпретаційні методи дослідження найповніше розкривають себе в гуманітарному знанні. У правознавстві, в свою чергу, герменевтика знайшла своє безпосереднє визнання, — починаючи з «вузького» застосування герменевтичного методу при тлумаченні права через його використання до всієї системи правового регулювання і закінчуючи правовим пізнанням у цілому [3, 19]. Останнім часом значно поширилася думка стосовно можливості безпосереднього застосування герменевтики саме до праворозуміння, зокрема, яким чином розуміння права впливає на ефективність реалізації правил поведінки, закріплених в нормах права, у зв'язку з чим обґрунтовується доцільність пропозиції розглядати герменевтичну методологію права в якості нового типу праворозуміння [4–6]. Зазначене представлено роботами Т. І. Дудаш, О. І. Ов-